

Вольга Шарая

Мінск

Каляндарныя абрады ўшанавання продкаў у традыцыйнай культуры беларусаў: праблемы і перспектывы даследавання

Ушанаванне продкаў у беларусаў, адной з праяў якога быў абрад Дзяды, стала прадметам цікавасці навукоўцаў у XIX стагоддзі. Шырокая грамадскасць даведалася аб народнай традыцыі з паэмы *Дзяды* Адама Міцкевіча, назва якой звязана з аднайменным беларускім абрадам. Паэма паспрыяла ранняй вядомасці абраду, тады як усебаковае яго навуковае вывучэнне ў першай палове XIX стагоддзя толькі пачыналася. Абрады ўшанавання продкаў беларусаў абрадам Дзяды не абмяжоўваюцца, але ён займае найбольш важнае месца ў традыцыйнай культуры.

Слова *дзед* у адзіночным ліку мае наступныя асноўныя значэнні: 1) бацька бацькі ці маці; 2) стары чалавек. Але ў множным ліку значэнне істотна змяняецца: *дзяды* – продкі¹. Слова *дзяды* ў дачыненні да беларускай абрадавай традыцыі заўсёды ўжываецца ў множным ліку. Кола асноўных значэнняў слова *дзяды* ў кантэксце народнай беларускай каляндарнай традыцыі наступнае: 1) традыцыйны сямейна-родавы абрад ушанавання памерлых продкаў, які праводзіўся ў доме ў строга вызначаныя дні ў годзе; 2) душы памерлых продкаў, рытуальнае запрашэнне якіх на абрадавую вячэру было лейтматывам абраду Дзяды, які праводзіўся ў доме; 3) дзень або дні ў годзе, калі праводзіўся каляндарны народны сямейна-родавы абрад Дзяды.

Арэал абраду Дзяды ахопліваў тэрыторыю сучаснай Беларусі, украінскага Палесся, вобласць пражывання беларусаў ва ўсходняй Польшчы. Тэрмін *дзяды*, як беларускае запазычанне, выкарыстоўваўся ў некаторых абрадавых практыках прадстаўнікоў літоўскай этнічнай групы ў Беларусі і літоўцаў на тэрыторыях, памежных з Беларуссю².

¹ Дзедъ [в:] В.И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка в 4 томах*, т. 1: А–З, ред. И.А. Бодуэн де Куртенэ, Москва 1998, с. 1268; *Дзяды* [у:] *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы ў 5 тамах*, т. 2: Г–К, агульная рэд. К.К. Атраховіч (К. Крапіва), Мінск 1977, с. 179.

² В.М. Шарая, *Асаблівасці абрадавай тэрміналогіі этнічнай супольнасці літоўцаў на Беларусі (на прыкладзе каляндарнай памінальнай традыцыі)* [у:] *Язык и межкультурные коммуникации: материалы III Междунар. науч. конф. Минск-Вильнюс, 17–20 мая 2011 г.*, отв. ред. В.Д. Старичёнок, Минск 2011, с. 293–294.

Найбольшую цікавасць да беларускага абраду Дзяды праявілі польскія, беларускія, расійскія даследчыкі. Пачынаючы з XIX стагоддзя назапасілася шмат матэрыялаў. У той жа час меліся аб'ектыўныя складанасці для іх абагульнення, што было звязана з якасцю, паўнатай і дакладнасцю атрыманых эмпірычных дадзеных, з фрагментарнасцю наяўнага матэрыялу, а таксама з адрозненнем мэт яго вывучэння і метадалагічных падыходаў пры аналізе. Складанасць была і ў тым, што абрад не належаў да якой-небудзь хрысціянскай канфесіі, прадстаўляючы архаічную народную традыцыю. У працэсе хрысціянізацыі народная традыцыя ўшанавання продкаў захавалася і аказалася глыбока інтэграванай у традыцыйную культуру сельскага насельніцтва. Як паказалі даследаванні, найбольш поўна абрад Дзяды быў прадстаўлены ў культуры сельскага праваслаўнага насельніцтва Беларусі.

У XIX стагоддзі матэрыялы аб традыцыі ўшанавання продкаў у беларусаў былі змешчаны ў публікацыях Марыі Чарноўскай, Яўстаха Тышкевіча, Оскара Кольберга, Міхала Федароўскага¹, Паўла Шэйна, Міхаіла Дзмітрыева і інш.

У XX стагоддзі вывучэнне абраду працягвалася. Абрад Дзяды разглядаўся ў працах Еўдакіма Раманава, Яўхіма Карскага, Казіміра Машынскага, Часлава Пяткевіча, Вацлава Ластоўскага, Станіслава Станкевіча, Уладзіміра Васілевіча і інш. У часопісе "Lud" у 1926 г. была апублікаваная работа Юзафа Галомбака *Дзяды беларускія*, у якой быў дадзены грунтоўны агляд вядомай на той перыяд літаратуры аб абрадзе².

На пачатку XXI ст. выйшла манаграфія В. Шарай *Ценностно-нормативная природа почитания предков* (2002 г.), у якой прадстаўлены аналіз каштоўнасна-нарматывнай сістэмы ўшанавання продкаў, распрацаваны тэарэтыка-метадалагічныя падыходы даследавання абрадаў ушанавання продкаў³. У кнізе Святланы Талстой *Палескі народны календар* (2005 г.)⁴ прадстаўлены матэрыялы палескіх экспедыцый маскоўскай этналінгвістычнай школы, якія ўключалі звесткі аб абрадзе

Згодна з дадзенымі, атрыманымі намі ў выніку палявых даследаванняў у Астравецкім раёне Гродзенскай вобл., лексема *дзед, дзяды* ў абрадавай традыцыі прадстаўнікоў літоўскай этнічнай групы ў Беларусі магла ўжывацца: а) адносна старцаў, якія наведвалі вясковыя хаты і хадзілі раней, як сведчаць эмпірычныя дадзеныя, у пэўны час; б) як намінацыя міласціны ("насілі дзяды").

¹ E. Tyszkiewicz, *Opisanie powiatu borysowskiego pod względem statystycznym, geognostycznym, historycznym, gospodarczym, przemysłowo-handlowym i lekarskim z dodatkiem wiadomości: o obyczajach, śpiewach, przysłowia i ubiorach ludu, gusłach, zabo-bonach itd.*, Wilno 1847, s. 376–381; M. Federowski, *Lud białoruski na Rusi Litewskiej: Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1891*, t. 1: *Wiara, wierzenia i przesady ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki*, Kraków 1897, s. 270; O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 52: *Białoruś – Polesie*, Warszawa 1968, s. 101–102, 137–138.

² J. Gołabek, *Dziady białoruskie*, "Lud" 1926, s. 1–40.

³ О. Шарая, *Ценностно-нормативная природа почитания предков*, Минск 2002.

⁴ С.М. Толстая, *Полесский народный календарь*, Москва 2005.

Дзяды. Разгляд праблематыкі паэмы *Дзяды* Адама Міцкевіча ў кантэксце беларускай традыцыйнай культуры прадстаўлены ў манаграфіі Гражыны Харытанюк-Міхей¹.

Навуковае вывучэнне абраду Дзяды заняло досыць працяглы час. У XX стагоддзі збор матэрыялаў і іх тэарэтычная распрацоўка праходзілі нераўнамерна. У асобныя перыяды павялічвалася цікавасць да абраду, але былі перыяды, калі яго вывучэнне запаволілася. Магчымасці для сістэмнага даследавання абраду, аналізу яго на новым метадалагічным узроўні сталі больш спрыяльнымі, пачынаючы з 80-х гадоў мінулага стагоддзя. У 1986 годзе ў томе *Пахаванні. Памінкі. Галашэнні*, які з'яўляецца часткай серыі *Беларуская народная творчасць*, выйшаў артыкул Уладзіміра Васілевіча *Беларускія жалобныя абрады і галашэнні*², у якім істотнае месца была нададзена абраду Дзяды. У томе прадстаўлены тэксты аб абрадзе, вядомыя з літаратурных крыніц, а таксама невялікая колькасць эмпірычных дадзеных, якія раней не публікаваліся. Як адзначаў аўтар, «Дзяды – сямейнае свята, і яно вымагае ад усіх членаў сям'і прысутнічаць у гэты дзень у роднай хаце»³. У другім месцы працы адзначаецца: «Па спосабу правядзення ўсе дзяды падзяліліся на тыя, што адзначаліся выключна ва ўласнай хаце, і тыя, якія праходзілі непасрэдна на могілках, дзе пахаваная радня. Асаблівай пашанай у беларусаў карысталіся з першай групы змітраўскія дзяды, з другой – радаўніца. Усе астатнія <...> нагадваюць менш выразныя іх адбіткі»⁴. Але правядзенне абраду ў хаце вечарам і правядзенне абраду на могілках днём у аўторак – гэта далёка не адно і тое ж. Гэта розныя рытуальныя паводзіны, розная атмасфера, розны эмацыянальны стан, розны склад удзельнікаў і г. д.

Разглядаючы тэму Радаўніцы, У. Васілевіч прывёў некаторыя гіпотэзы адносна значэння гэтага слова. Але па-за ўвагай даследчыка аказаліся падыходы адносна гісторыі рэгіянальнай распаўсюджанасці традыцыі. Яшчэ Любор Нідэрле адзначаў, што Радаўніца ў старажытны перыяд славянства не засведчана, да ўласна славянскіх дат памінавання памерлых продкаў ён адносіў Задушніцы і Дзяды⁵.

Уладзімір Проп, абапіраючыся толькі на расійскі матэрыял, адзначаў, што ў Расіі памінальныя абрады дасягалі свайго апагею на Радаўніцу⁶. Аднак наведванне могілак у аўторак Фамінога тыдня на Радаўніцу ў Расіі не называюць *дзядамі*. Жаночы плач і галашэнні на

¹ G. Charytoniuk-Michiej, *Obrzęd dziadów w dokumentach i w cyklu Mickiewicza*, Warszawa 2011.

² У.А. Васілевіч, *Беларускія жалобныя абрады і галашэнні* [у:] *Пахаванні. Памінкі. Галашэнні*, гал. рэд. А.С. Фядосік, Мінск, 1986, с. 5–59.

³ *Ibidem*, с. 35.

⁴ *Ibidem*, с. 33.

⁵ Л. Нідэрле, *Славянские древности*, пер. с чешск. Т. Ковалевой, М. Хазанова, ред. А.Л. Монгайта, Москва, 2000, с. 236.

⁶ В.Я. Проп, *Русские аграрные праздники. (Опыт историко-этнографического исследования)*, Ленинград 1963, с. 156.

могілках на Радаўніцу не характэрны для абраду Дзяды. На Дзяды не плачуць і не галосцяць. Вынікі картаграфавання паказалі: хранонім Радаўніца, а таксама народныя наведванні могілак на Радаўніцу былі распаўсюджаны пераважна ва Усходнім Палессі. На Заходнім Палессі насельніцтва памінала памерлых на могілках у Наўскі чацвер (чацвер пасля Вялікадня). З улікам навуковых дадзеных, якія ёсць на сёння, можна адзначыць, што каляндарныя памінанні на могілках, такія як памінанне на магілах на Радаўніцу, у Наўскі чацвер, Наўскую Тройцу маюць свае асаблівасці і адрозніваюцца ад народных каляндарных абрадаў ушанавання продкаў, да якіх належыць абрад Дзяды.

У другой палове 70-х і першай палове 80-х гадоў мінулага стагоддзя збор матэрыялаў па традыцыйнай народнай культуры Палесся праводзіўся ў рамках даследаванняў маскоўскіх этналінгвістаў пад кіраўніцтвам Мікіты Талстога. У рамках збору матэрыялаў была атрыманая інфармацыя і аб беларускім абрадзе Дзяды. Паглыбленае вывучэнне абраду не прадугледжвалася. У апытальніку, які быў выкарыстаны для збору матэрыялаў, *дзядам* было адведзена мала месца. Пытанні аб гэтым абрадзе ў праграме ўваходзілі ў раздзел *Похороны*¹. Пасля 1986 г. палявыя экспедыцыі маскоўскіх даследчыкаў у Палессі спыніліся. Праведзеныя даследаванні паказалі, што ў сельскага насельніцтва беларускага і ўкраінскага Палесся ў 70-я і 80-я гады мінулага стагоддзя добра захаваліся ўяўленні аб абрадзе Дзяды.

З улікам вынікаў праведзеных на Палессі экспедыцый, у этналінгвістычным слоўніку *Славянские древности* была прадстаўлена пазіцыя даследчыкаў па разглядаемым пытанні. У 2-м томе *Славянских древностей*, які выйшаў у 1999 г., адзначалася, што “Дзяды – памінальныя дні ў народным календары беларусаў і ўкраінцаў, якія адзначаюцца некалькі (ад трох да шасці) разоў на год; іх лік і значнасць розныя па рэгіёнах”². Пры разглядзе народнай традыцыі аўтары акцэнтавалі ўвагу на адным з яе аспектаў, менавіта на тым, што гэта памінальныя дні.

У артыкуле *Памінальныя дні* 4-га тома слоўніка *Славянские древности* (2009 г.) адзначалася, што: “Памінальныя дні – каляндарна замацаваныя дні памінання памерлых. У адрозненне ад прыватных памінак, прысвечаных канкрэтнай асобе, рытуалы П. д. [памінальных дзён. – В. Ш.] прысвечаны ўсім памерлым продкам; яны ўключаюць, як правіла, царкоўнае памінанне, наведванне могілак і памінальную трапезу каля магіл і дома (перш за ўсё ў праваслаўных славян); у гэтыя дні «кармілі душы»: рыхтавалі адмысловую памінальную ежу <...> і выконвалі шматлікія забароны”³. Прыведзенае азначэнне народнай традыцыі Дзяды як паняцце “памінальныя дні” нельга прызнаць удалым, бо яно

¹ Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования, отв. ред. Н.И. Толстой, Москва 1983, с. 25.

² Л.Н. Виноградова, С.М. Толстая, Деды [в:] *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 томах*, т. 2: Д–К, общ. ред. Н.И. Толстого, Москва 1999, с. 43.

³ С.М. Толстая, Поминальные дни [в:] *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 томах*, т. 4: П–С, общ. ред. Н.И. Толстого, Москва 2009, с. 161.

не спрыяе разуменню сутнасці гэтага архаічнага народнага абраду, які не належыць да царкоўных памінальных дзён і рытуалаў. У дзень, на які прыпадаў абрад Дзяды, напярэдадні правядзення абраду ў доме ў адпаведнасці з народнай традыцыяй мела месца памінанне сямейных продкаў з удзелам старцаў, але гэта памінанне па форме і па змесце адрознівалася ад царкоўнай традыцыі. Памінанне продкаў у хаце было важным складнікам абраду Дзяды, але яно таксама адрознівалася ад царкоўнага памінання.

У канцы 90-х гадоў XX ст. – у першым дзесяцігоддзі XXI ст. даследаванне народных рэлігійных уяўленняў, адлюстраваных у традыцыйнай духоўнай культуры беларусаў, атрымала дадатковае развіццё. Была створаная тэарэтыка-метадалагічная аснова для разгляду рэлігійнага ўшанавання продкаў у традыцыйнай культуры беларусаў як самастойнага напрамку даследаванняў¹. Даследаванні паказалі, што каштоўная прырода ўшаноўваных продкаў на этапе дамінавання архаічнай сацыяльнасці праяўлялася ў пануючай сістэме рэлігійнасці патрылінейнай родавай супольнасці, у якой уяўленне аб родзе як аб духоўным адзінстве і ўзаемазалежнасці жывых нашчадкаў і памерлых пакаленняў продкаў прадвызначала неабходнасць адпаведных каляндарных абрадаў ушанавання продкаў і сімвалічных рытуалаў ахвяравання продкам, якія, паводле народных уяўленняў, маглі ўплываць на жыццяздольнасць родавай супольнасці.

У манаграфіі *Ценностно-нормативная природа почитания предков* на аснове праведзенага даследавання зроблена выснова, што ў абрадзе Дзяды знайшоў адлюстраванне культ продкаў, а не культ памерлых². Вывучэнню феномена культу продкаў у міжкультурным параўнанні ў гісторыка-сацыяльным навуковым кантэксце было прысвечана даследаванне *Культ продкаў у традыцыйнай культуры еўрапейскіх народаў*³. Культ продкаў у кантэксце родаваарыентаваных уяўленняў у традыцыйнай культуры ў сувязі з асаблівасцямі гістарычных сямейных і роднасных структур разгледжаны ў працы *Родавая свядомасць у традыцыйнай духоўнай культуры народаў Усходняй і Паўднёва-Усходняй Еўропы*⁴. Зроблена выснова, што ў традыцыйнай народнай культуры

¹ О. Шарая, *Ценностно-нормативная природа...*; В.М. Шарая, *Ушанаванне продкаў у традыцыйнай культуры: семантыка, аксіялогія, трансфармацыя: аўтарэф. дыс. ... д-ра філалаг. навук*, Мінск 2002.

² О. Шарая, *Ценностно-нормативная природа...*, с. 147–149.

³ Праект “Der Ahnenkult in der traditionellen Kultur c. der europäischen Völker” быў выкананы аўтарам пры фінансавай падтрымцы фонду Герды Хенкель (2005–2006 гг.). Olga Scharaja, *Der Ahnenkult in der traditionellen Kultur der europäischen Völker* [in:] Gerda Henkel Stiftung. Sonderprogramm zur Förderung des Historikernachwuchses in Russland, der Ukraine, Moldawien und Weissrussland. Abschlusspublikation, Düsseldorf 2012, s. 98.

⁴ В.М. Шарая, *Родавая свядомасць у традыцыйнай духоўнай культуры народаў Усходняй і Паўднёва-Усходняй Еўропы* [у:] *Мовазнаўства. Літаратуразнаўства.*

беларусаў значна больш агульнага з традыцыяй народаў Паўднёва-Усходняй Еўропы, чым гэта прадстаўлена ў сучаснай навуковай літаратуры. Агульным з'яўляецца развіццё рытуальных практык, у якіх яўна выражаны культ продкаў¹. Такім чынам быў створаны падмурак для раскрыцця ролі і месца родаваарыентаваных уяўленняў у традыцыйнай культуры беларусаў², іх асаблівасцей у параўнальным кантэксце³.

Абрад Дзяды не належыць да царкоўнай традыцыі. Гэты абрад у адпаведнасці з народнай традыцыяй праводзіўся ў суботу, у некаторых лакальных традыцыях – у пятніцу і суботу. Сустрэкаліся адзінкавыя варыянты, калі абрад праводзіўся ў чацвер, пятніцу і суботу. Дні правядзення абраду Дзяды на працягу года асаблівым чынам звязаны з днямі праваслаўных свят. Неабходна адзначыць, што дзень правядзення абраду Дзяды ў канкрэтнай лакальнай традыцыі не абавязкова супадаў з устаноўленымі Праваслаўнай царквой днямі памінавання памерлых, паколькі частка Дзядоў магла прыходзіцца на пярэдадзень іншых праваслаўных святаў, перад якімі не прадугледжаны памінальныя царкоўныя суботы.

На першы квартал года прыходзяцца чатыры суботнія дні памінавання памерлых у праваслаўнай традыцыі (у тым ліку тры суботы Вялікага посту), у той час як абрад Дзяды праводзіўся ў гэты перыяд толькі адзін раз (супадаў з Мясапуснай суботай).

Дзень правядзення абраду Дзяды суадносіўся не з днямі памінавання памерлых па праваслаўным календары, а з днямі праваслаўных святаў (Мясапусная субота, Тройца, дзень святога Дзмітрыя), якім папярэднічалі, згодна з царкоўнай традыцыяй, *радзіцельскія* суботы, а таксама з днямі праваслаўных святаў, якім праваслаўныя суботы памінавання памерлых не папярэднічалі, напрыклад, такія як Пятроў дзень, дзень Кузьмы і Дзям'яна, дзень святога Міхаіла і інш. Такім чынам, абрад Дзяды праводзіўся напярэдадні праваслаўных святаў, незалежна ад таго, прыходзілася ці не на гэты дзень памінавання памерлых згодна з праваслаўным календаром.

Радаўніца, адзін з дзён памінавання памерлых па праваслаўным календары, адзначаецца не ў суботу, а на дзявяты дзень пасля свята

Фалькларыстыка: XIV Міжнародны з'езд славістаў (Охрыд 2008): Дакл. бел. дэлегацыі, Мінск 2008, с. 321–334.

¹ *Ibidem*, с. 332.

² Olga Charaïa, *Représentations archaïques concernant la lignée dans les lamentations rituelles*, "Cahiers slaves", 2013, №13, p. 43–63.

³ В.М. Шарая. Сацыякультурныя асаблівасці родавых уяўленняў славян у кантэксце традыцыйнай духоўнай культуры еўрапейскіх народаў [у:] *Мовазнаўства. Літэратуразнаўства. Фалькларыстыка: XV Міжнар. з'езд славістаў*, Мінск, 20–27 жн. 2013, дакл. беларус. дэлегацыі, А.А. Лукашанец (адк. рэд.) [і інш.], Мінск 2013, с. 333–344; В.М. Шарая, *Родаваарыентаваныя ўяўленні ў традыцыйнай духоўнай культуры беларусаў* [у:] *Нарысы гісторыі культуры Беларусі ў 4 тамах*, т. 3: *Культура сяла XIV – пачатку XX ст.*, кн. 2: *Духовная культура*, навук. рэд. А.І. Лакотка, Мінск 2016, с. 458–481.

Вялікадня, г. зн. у аўторак. Апрача гэтага, на Радаўніцу наведванне могілак было абавязковым, тады як народная традыцыя правядзення абраду Дзяды не прадугледжвала наведвання могілак у дзень яго правядзення.

Азначэнне народнай традыцыі Дзяды толькі праз паняцце *памінальныя дні*, як гэта мае месца ў слоўніку *Славянские древности*, прывяло да змяшчэння яшчэ аднаго акцэнта, а менавіта ідэнтыфікацыі гэтага абраду як культу памерлых, а не як культу продкаў. У этналінгвістычным слоўніку *Славянские древности* (2004 г.) адзначаецца, што „мёртвых культ – комплекс міфалагічных уяўленняў аб пасмяротным існаванні душ памерлых, а таксама аб узаемаадносінах жывых і мёртвых, які прадугледжвае шанаванне памерлых родзічаў”¹. Культ мёртвых уключае “комплекс дзеянняў у адносінах да нябожчыка з моманту смерці да пахавання. <...> Культ мёртвых рэгламентуе таксама ўсе бакі пахавальнага абраду”². Культ мёртвых уключае сістэму памінавання нябожчыкаў, куды ўваходзіць царкоўнае памінаванне нябожчыка, памінкі на трэці, дзявяты, саракавы дзень пасля смерці і праз год пасля смерці³. Як адзначае Алена Леўкіеўская, „нябожчык уключаецца ў агульную колькасць продкаў, памінаванне якіх вызначаецца як усталяванымі царквой днямі ўсецаркоўнага памінавання памерлых (г. зв. *радзіцельскія суботы*), так і мясцовай традыцыяй”⁴. Фактычна гаворка ідзе ў асноўным аб царкоўнай традыцыі.

Калі ў артыкуле *Поминальные дни* слоўніка *Славянские древности* маецца размежаванне пахавальна-памінальнага цыкла, звязанага са смерцю чалавека, і каляндарных памінаванняў, уключаючы царкоўныя, якія не звязаны з індывідуальным цыклам, то ў артыкуле *Мёртвых культ* і гэты крытэрыі размежавання каляндарных і індывідуальных памінак парушаецца. Варта адзначыць, што ў слоўніку *Славянские древности* няма артыкула *Культ продкаў*. У зарэзерваваным для гэтага артыкула месцы ёсць спасылка на артыкул *Мёртвых культ*.

Разгляд існуючых у навуковай літаратуры падыходаў да аналізу беларускага каляндарнага памінальнага абраду Дзяды паказвае, што маюцца істотныя разыходжанні пры вызначэнні яго прыналежнасці да канкрэтнай культавай практыкі. Павел Фларэнскі пісаў, што культ продкаў – адзін з элементаў, якія леглі ў аснову рускага праваслаўя (іншыя элементы: грэчаская вера, прынесеная святарамі Візантыі; славянскае язычніцтва, якое сустрэла гэтую новую веру; рускі народны характар, які па-свойму прыняў візантыйскае праваслаўе і пераапрацаваў яго ў сваім духу)⁵.

¹ Е.Е. Левкиевская, *Мертвых культ* [в:] *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 томах*, т. 3: К–П, общ. ред. Н.И. Толстого, Москва 2004, с. 227.

² *Ibidem*, с. 228–229.

³ *Ibidem*, с. 229.

⁴ *Ibidem*, с. 229.

⁵ П.А. Флоренский, *Анализ пространственности и времени в художественно-изобразительных произведениях*, Москва 1993.

У кнізе *Ранние формы религии* вядомага расійскага навукоўца, спецыяліста па рэлігійных вераваннях славянскіх народаў акадэміка Сяргея Токарава, апублікаванай у 1990 г., адзначаецца, што культ продкаў уяўляе сабой “пакланенне памерлым прашчурам і суродзічам, і перш за ўсё сямейна-родавыя формы такога пакланення, г. зн. веру ў тое, што памерлыя продкі апякуюць сваіх жывых суродзічаў-нашчадкаў, і ўміласціўленыя абрады, якія ладзіліся ў іх гонар членамі роду ці сям’і”¹. Гэты ж аўтар адзначаў, што “культ продкаў быў <...> дастаткова развіты, а перажыткі яго трымаліся, як вядома, да найноўшага часу, асабліва ў беларусаў з іх святамі «дзядоў»”².

Але меліся і іншыя падыходы, якія склаліся яшчэ ў 60-я гады мінулага стагоддзя. Так У. Проп выкарыстоўваў паняцце *культ мёртвых*. У апублікаванай у пачатку 1960-х гадоў манаграфіі *Русские аграрные праздники (Опыт историко-этнографического исследования)*, у якой выкарыстаны пераважна расійскі матэрыял, У. Проп адзначаў, што “культ мёртвых стаіць у сувязі з земляробчымі інтарэсамі і памкненнямі”³. Аднак ён прызнаваў, што “рускія абрады не паказваюць прама, у чым менавіта тут заключалася сувязь”⁴.

У. Проп не разглядаў спецыяльна беларускага абраду Дзяды. Па яго словах, ён вывучаў толькі “вялікарускі матэрыял”. Такі падыход тлумачыцца тым, што, як асабліва падкрэсліваў даследчык, ён ведае, “як багаты матэрыяламі Украіна і Беларусь, але яны валодаюць нацыянальнай спецыфікай”⁵.

Фактычна ў савецкі перыяд склаліся два падыходы. У адпаведнасці з адным з іх культ продкаў разглядаўся як форма рэлігіі, у адпаведнасці з другім выкарыстоўвалася паняцце *культ мёртвых*. Менавіта другі падыход быў выкарыстаны ў артыкуле *Мертвых культ* у слоўніку *Славянские древности* (2004 г.).

У дзень правядзення абраду Дзяды асноўнай была другая палова дня – час пасля абеду, тады як у першай палове дня, з раніцы, праходзіла падрыхтоўка да яго, якая ўключала навядзенне парадку ў хаце і ў двары, падрыхтоўку страў для рытуальнай вячэры ў гонар Дзядоў. Асаблівая атмасфера часу напярэдадні абраду ў першай палове дня была звязана з прыходам у сяло старцаў. Старцы, пераходзячы ад хаты да хаты, выконвалі прынятыя для гэтага часу памінальныя малітвы. Тэкст, які прамаўляў старац, прысвячаўся памерлым продкам кожнай сям’і асобна, для чаго старцам перадаваўся спіс памерлых, імёны якіх належала агучыць у малітоўным памінанні. За такое памінанне старцам

¹ С.А. Токарев, *Ранние формы религии*, Москва 1990, с. 255.

² *Ibidem*, с. 261.

³ В.Я. Пропп, *Русские аграрные праздники (Опыт историко-этнографического исследования)*, Ленинград 1963, с. 22.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Восемь писем В.Я. Проппа к Г.А. Носовой*, “Этнографическое обозрение” 1999, №4, с. 140.

давалася міласціна ад гаспадароў хаты. Памінальныя тэксты старцаў напярэдадні абраду Дзяды былі такімі ж, як пры калектыўных каляндарных памінаннях на могілках, куды старцы таксама прыходзілі ва ўстаноўленыя мясцовай традыцыяй дні.

Абрад не быў прызнаны Царквою, удзел святара падчас правядзення абраду ў хаце не прадугледжаны. Сярод удзельнікаў абраду дамінантная роля належала мужчынам, ушаноўваліся продкі роднаснай групы па мужчынскай лініі. Галоўная роля падчас урачыстай вячэры надавалася гаспадару або старэйшаму з мужчын. Старэйшы быў у цэнтры абрадавай цырымоніі – ён чытаў малітву, запрашаў душы продкаў за памінальны стол¹. Гаспадар сядзеў за стол на самым ганаровым месцы – у куце пад абразамі, іншыя мужчыны паводле старшынства побач з ім, жанчыны – на процілеглым баку стала².

Урачыстай вячэры ў гонар памерлых продкаў папярэднічала малітва, якую выконваў гаспадар дома. Сярод малітваў, што выконваліся ў гэты час, часцей за ўсё былі *Ойча наш*, *Багародзіца*, *Верую*, *Анёл Гасподні*³. У некаторых вёсках чыталі малітвы перад кожнай стравай, у іншых – толькі перад пачаткам і ў канцы вечара⁴. Атмасфера гэтага рытуалу перадаецца праз наступнае апісанне: „Стары, галава сям’і, запальвае свечку, прымацоўвае яе ў вуглу на куце і пачынае малітву. Па заканчэнні апошняй свечка тушыцца. Садзяцца да стала, устаўленага стравамі... Той, хто чытаў малітву, пры ўсеагульнай увазе і глыбокай пашане гаворыць наступныя словы:

Святыя дзяды, завем вас,
Хадзіце да нас!
Ёсць тут усё, што Бог даў,
Што я для вас ахвяраваў,
Чым толькі хата багата.
Святыя дзяды, просім вас,
Хадзіце, ляціце да нас”⁵.

Рытуальнае запрашэнне душ продкаў-дзядоў адбывалася перад пачаткам вячэры. Вакатыўныя формулы ў рытуале запрашэння памерлых продкаў часта пачынаюцца з эпітэта *святых*: “Святыі дзяды! Прыдзітэ сюды...”⁶; “Святыя дяды, хадітэ к нам, на што Бог даў”⁷. Стара-славянскае *svetu* у сваім дахрысціянскім значэнні адносілася да аб’ектаў, якія валодалі звышнатуральнай сілай⁸.

¹ О. Шарая, *Ценностно-нормативная природа...*, с. 150–152.

² М. Довнар-Запольский, *Исследования и статьи*, Киев 1909, с. 10.

³ E. Tyszkiewicz, *op. cit.*, с. 378–379.

⁴ Пахаванні. Памінкі. Галашэнні, гал. рэд. А.С. Фядосік, Мінск 1986, с. 175.

⁵ М.А. Дмитриев, *Описание похорон и дзядов в Новогрудском уезде* [в:] *Памятная книжка Виленского генерал-губернаторства на 1868 год*, Санкт-Петербург 1868, с. 87.

⁶ П.В. Шейн, *Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края*, Санкт-Петербург 1890, т. I, ч. II, с. 599.

⁷ Е.Р. Романов, *Белорусский сборник*, вып. 8: *Быт белоруса*, Вильна 1912, с. 547.

⁸ Э. Бенневист, *Словарь индоевропейских социальных терминов*, пер. с фр., общ. ред. Ю.С. Степанова, Москва 1995, с. 346.

Нябачная прысутнасць душ абазначалася канкрэтна – ім пакідалі месца на лаўках за сталом і інш. Пра сумеснасць трапезы дзвюх частак роду сведчаць матэрыялы, зафіксаваныя ў в. Кучын Кармянскага р-на Гомельскай вобл.: “Вячэру адпраўляеш, дзядоў завеш к сабе на вячэру. Выйду на двор і гавару: «Хадзіце, дзяды-радзіцелі, хто ў нашай хаце жыў, к нам вячэраць». Тры разы вот так завуць у нас. І тады за стол садзімся, вячэраем, выпіваем і етым дзядам наліваем. Яны як бы прыйшлі за стол..., іх места за сталом”¹.

Адначасова з вымаўленнем тэксту запрашэння душ памерлых продкаў на трапезу выканаўца мог адкрываць акно ці дзверы: “Одчыню двэра і просю: змёрлы дўшэчкы, прбсымо на вэчэру”² (в. Спорава Бярозаўскага р-на Брэсцкай вобл.). Інфарманты адзначаюць, што памерлых родзічаў “прыглашаюць. Дажэ открываюць люшку у пэчы і двэра прокрываюць” (в. Амеляная Івацэвіцкага р-на Брэсцкай вобл.). Паводле народных уяўленняў, душы памерлых продкаў прыходзяць на Дзяды ў свае хаты ў пэўны час, спажываюць прыгатаваныя для іх стравы.

Супольная трапеза сям’і (роду) пры нябачнай прысутнасці запрошаных душ продкаў выражала рэлігійны характар абраду³. На Дзяды гатавалі шмат страў. Звычайна колькасць страў павінна быць няцотнай: 7, 9, 11, 13 і г. д. Для правядзення абраду Дзяды гатавалі адмысловую памінальную страву. У розных лакальных традыцыях гэта куцця, канун, каша, сыта, коліва і інш.

Гаспадар хаты і ўдзельнікі памінальнай трапезы частку ад кожнай стравы спачатку адкладвалі душам продкаў, а пасля елі самі. У адносінах да абрадавай стравы характэрны, як правіла, дзеянні па прыкмеце *цэлае – частка*: “Пёрвэ, нэжывым у мысочку трэба откыдаты канун, тры разы” (в. Глінка Столінскага р-на Брэсцкай вобл.); “трэйть [тры разы. – В. Ш.] капнуть з тэйі кутті на стіл”; “кажную страву капають трэйте, тры разы, покойнікам, а потóm едят ужэ всі” (в. Тышкавічы Іванаўскага р-на Брэсцкай вобл.); “што ужэ нэ е, з кожнай міскы упэро́д трэба укынуты у мысочку для дэду́в” (в. Пучыны Пінскага р-на Брэсцкай вобл.).

Члены сям’і ў час абрадавай вячэры паводзілі сябе адпаведна традыцыі. Прынята было адведаць кожнай стравы, якая была на стале. Асноўным прадметам застольнай размовы з’яўляліся продкі. У час вячэры прыгадвалі ўсіх памерлых продкаў, называлі іх імёны. Характар рытуалу не дапускаў забаваў, гульняў, спеваў, што лічылася б абразай для памерлых. На Дзяды атмасфера была сумная і строгая, уласціва стрыманасць ў прамовах і паводзінах.

¹ У.М. Сысоў, *Беларуская пахавальная абраднасць: Структура абраду, галашэнні, функцыі слова і дзеяння*, Мінск 1995, с. 160.

² У артыкуле выкарыстаны матэрыялы аўтара, якія сабраны ў выніку палявых даследаванняў. Гэтыя матэрыялы прыводзяцца ў далейшым без указання на тое, што яны сабраны аўтарам. У выпадках, калі прыводзяцца даныя іншых даследчыкаў, даюцца спасылкі на крыніцу.

³ О. Н. Шарая, *Ценностно-нормативная природа...*, с. 63, 149.

Абрадавае адкладанне ежы падчас памінальнага стала – сімвалічнае ахвярапрынашэнне, звязанае з чаканнем спрыяльнага стаўлення продкаў да сваіх нашчадкаў. Чаканая прыхільнасць памерлых продкаў не з’яўляецца элементам хрысціянскіх уяўленняў. Як адзначаў Міхаэль Мітэраўэр, продкі, якія караюць або спрыяюць, – невядомы элемент у хрысціянскім бачанні свету¹.

Пасля заканчэння ўрачыстай вячэры ў гонар сямейна-родавых продкаў адбываўся абрад провадаў Дзядоў. Пры гэтым у формуле провадаў таксама мог выкарыстоўвацца вакатыў *святых*:

Святых дзяды!
Вы сюды прыляцелі, пілі і елі.
Ляціце цяпер да сябе,
Скажыце, чаго яшчэ вам трэба,
А лепій ляціце да неба.
Акыш, акыш, акыш!².

Поруч з адпраўленнем продкаў “да сябе”, “на сваё месца”, продкі адпраўляюцца і “на неба”. Для структурнага абрадавага элемента провадаў памерлых продкаў на яго вербальнаму узроўні характэрны сінкрэтызм архаічных і хрысціянскіх кампанентаў: памерлыя продкі ў хрысціянскім народным светапоглядзе займаюць асаблівую пазіцыю – “святых”: “Пом’яны, Божэ, нашых святых дэдуў, пошлы іім рай просветлы, царство нэбэснэе. Нэхай воні со святых спочываюць, а нам хлеб-суль посылаюць” (в. Мокрая Дубрава Пінскага р-на Брэсцкай вобл.); “Хай воні ужэ со святых опочываюць, а нэхай воні ужэ нам здор’вья попрыйаюць” (в. Глінка Столінскага р-на Брэсцкай вобл.). Пры заканчэнні абраду выконвалася малітва.

Прызначаную для душ ежу не прыбіралі са стала. Інфармант адзначаў: “Гэта дзедава засталася вячэра, прыйдуць мёртвыя і павячэраюць. Гэта мы іх памянулі, а яны прыйдуць” (в. Калоднае Столінскага р-на Брэсцкай вобл.); “Хлеб і іншыя рэшткі застаюцца на стала адкрытымі на працягу ўсёй ночы для дзядоў”³.

У працах, у якіх разглядаюцца розныя аспекты беларускага абраду Дзяды, не заўсёды надаецца ўвага паводзінам старцаў у першай палове дня, у які спраўляліся Дзяды. У выніку даследаванняў, праведзеных у Заходнім Палессі ў 90-я гады мінулага стагоддзя, былі атрыманы эмпірычныя дадзеныя, якія дазваляюць разгледзець асаблівасці памінання памерлых продкаў старцамі напярэдадні правядзення абраду Дзяды. У час палявых даследаванняў у Заходнім Палессі намі атрыманы

¹ Міхаэл Митерауер, *О једном архаичном реликту: Дискусија о „балканској породици”* [in:] Міхаэл Митерауер, *Кад је Адам копао а Ева прела: историјско-антрополошки огледи из прошлости европске породице*, превод са немачкога Оливера Дурбаба, Београд 2001, с. 166.

² М.А. Дмитриев, *Собрание песен, сказок, обрядов и обычаев крестьян Северо-Западного края*, Вильно 1869, с. 216.

³ Пахаванні. Памінкі..., с. 175.

наступныя дадзеныя ад інфарманта А. Сідарчук (в. Буса Іванаўскага раёна Брэсцкай вобл.):

“<...> на Тройцу – Дэдзі отмечалыся, у суботу прыходылы слэпці і помыналы душы. Это суббота булы Дэдзі, а завтра ужэ Тройца і пэрэд Дэдзі прыходылы і помыналы душы... Люды на моголыца нэ шлы, хыба хто ужэ хочэ. З далёких сіл прыходылы слэпці, мой за дваццаць кілометров, мой за трыццаць это дэ ужэ булы слэпці. Воні обходылы усі сёла. Это йіх жэ мно́го було, одны іду́ть у однэ сэлó, другы́е – у другэ сэлó. Давалы йім, хто шчо, хто грóшы, хто яйца, хто хліб. Воні помыналы душы, отпра́ва гэтака була́ як у цэ́ркві, бы службу отпра́влялы. Ка́ждога по́койніка мэ́нне, называ́еш і воні за ка́жнога отпра́ву дава́лы, і воні мо́літву мо́лылыся. Слэпці до ка́ждой хаты подхо́дят, помо́ляцца, отпра́ву зрóбят за ка́ждога і іду́ть у другóю. На моголыца нэ ходы́лы, по хата́м ходы́лы, у ко́жну хату. Ста́нэ кай поро́га і мо́лыцца. Усі, кы́лька помэ́рло чоло́вік, за ка́ждога, ка́жэш мэ́нне”.

Я. Карскі адзначаў, што духоўныя вершы старцаў не былі старажытнымі ні па змесце, ні па форме і часткова пераймалі царкоўныя памінанні. У сваёй працы *Стихи духовные (Русская народная вера по духовным стихам)* Георгі Фядотаў адзначаў, што “духоўны верш жыве не ў шырокіх народных масах, падобна да казкі ці прымаўкі. Яго носьбітам (паралель да быліннага эпасу) з’яўляецца клас прафесійных спевакоў, адораных і навучаных”¹. У памінаннях старцаў на Беларусі былі запазычаны з абраду Дзяды.

Абрад Дзяды, які праводзіўся ўвечары ў доме, у коле сям’і, аднак не быў зусім непранікальным для чужых. Па словах інфарманта, на Дзяды за вячэрай “у хаце былі толькі дамашнія. Но еслі старцы, нішчыя хадзілі, значыць, прыгласалі” (в. Калоднае Столінскага р-на Брэсцкай вобл.). У асобных выпадках сляпцы (старцы, жабракі) маглі прысутнічаць у хаце ў час правядзення абраду Дзяды. Старцы значна больш ведалі пра тое, як спраўляецца ў хаце вечарам сямейны абрад Дзяды ў коле сям’і, чым мясцовы святар.

Увага да паводзін старцаў у дзень, калі выконвалі абрад Дзяды, можа спрыяць пошуку адказаў на некаторыя пытанні, якія ўжо пастаўлены ў навуковай літаратуры. Палявыя даследаванні паказваюць, што архаічныя культурныя феномены змяняюцца, адбываюцца трансфармацыі, распад традыцыі. Цікавыя звесткі аб дзейнасці старцаў на могілках прыводзіць С. Станкевіч, які адзначаў: “У асобных мясцовасцях Нясвіжскага павету я мог яшчэ заўважыць, што ролю жраца на дзядах нязменна выконвае адзін і той самы чалавек, трактуючы гэтую дзейнасць як пэўнага роду прафесію”². У прыведзеным фрагменце аўтар называе памінальныя дзеянні на могілках “дзядамі”, але, як ужо

¹ Г.П. Федотов, *Стихи духовные (Русская народная вера по духовным стихам)*, Москва 1991, с. 14–15.

² С. Станкевіч, *Дзяды* [у:] С. Станкевіч, *Беларускія элементы ў польскай рамантаўнай паэзіі*, перакл. з польск. М. Хаўстовіча, Вільня–Беласток 2010, с. 117.

адзначалася вышэй, памінальныя рытуалы на могілках не з'яўляюцца абрадам Дзяды, які спраўляецца толькі ў хаце і пад кіраўніцтвам старэйшага, ці найбольш паважанага ў сям'і мужчыны. Старцы менавіта на могілках мелі больш актыўную ролю. С. Станкевіч прыводзіць наступныя звесткі аб дзеяннях старцаў на могілках, спасылаючыся на дадзеныя, атрыманыя ад інфарманта з вёскі Малева Нясвіжскага павета: "Кіраваў дзядзі той стары дзед або баба, хто найлепш пеў. <...> Як папаяюць, тады гэты старык бярэ водкі, першы кілішак у магілу ўвалье, паздароўкаецца з пакойнікам, тады налівае сабе і парадкам пойдзе кругом водка, а кожны хоць капяльку ўвалье ў магілу"¹. Выкарыстанне слова *дзяды* ў адносінах да апісанага рытуалу можа сведчыць аб тым, што яно ў мясцовай традыцыі магло выкарыстоўвацца ў новым сэнсе, як назва памінальнага каляндарнага рытуалу на могілках. І старцы (жабракі) маглі спрыяць такому новаму выкарыстанню паняцця. Прыведзеныя С. Станкевічам дадзеныя – гэта не архаічная, не старажытная з'ява на роднай культуры. Вышэй ужо адзначалася, што вербальны складальнік у дзейнасці старцаў наогул не з'яўляўся старажытнай з'явай.

Пры даследаванні культу продкаў ва ўсходніх славян перспектывным з'яўляецца разгляд каляндарных абрадаў Дзяды і Куст². Калі першы з гэтых абрадаў шырока вядомы, то другі да 90-х гадоў XX стагоддзя заставаўся малавывучаным.

Куст ("водыты Кўста", "ходыты у Кўста") – архаічны каляндарны абходны абрад. Сучасны арэал абраду з невялікімі адхіленнямі супадае з Піншчынай гістарычнай, абрад зафіксаваны на тэрыторыі сучасных Пінскага, Іванаўскага раёна, часткова – Лунінецкага, Столінскага, Івацэвіцкага; у вёсцы Спорава Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобл. Беларусі, паўднёвая частка арэала абраду ахоплівае поўнач Ровенскай і Валынскай абласцей Украіны (Зарэчненскі раён Ровенскай вобласці, уключае вёскі Дубровіцкага раёна Ровенскай вобласці; Любешоўскага раёна Валынскай вобласці).

Абрад выконваўся на першы ці другі дзень Тройцы. Куст – назва абраду, галоўнай фігуры абраду, песенны вобраз. Галоўная фігура абраду – жанчына (дзяўчына), з ног да галавы прыбраная ў зеляніну. Ва ўбранні з зеляніны дамінаваў клён. Абрад пачынаўся з убірання ў зеляніну жанчыны, якую выбіралі на ролю Кўста.

Жанчыны з абрадавай групы вялі Кўста. Група абыходзіла двары, выконваючы кўставыя песні. Мэта абыходаў – атрыманне дароў ад гаспадароў для Кўста. У працэсе звароту да гаспадароў абрадавай групы прыбраная ў зеляніну жанчына-Куст заставалася цалкам пасіўнай і маўклівай. Матыў кўставых абыходных песень "гасцявання Кўста ў бацькі", поўная закрытасць і маўклівасць галоўнай фігуры паказвалі на яе сувязь з "іншым" светам. У абрадзе Куст выступаў у якасці сім-

¹ *Ibidem*.

² О. Шарая, *Ценностно-нормативная...*

валічнага пасярэдніка паміж пакаленнямі, якія жывуць, і пакаленнямі, якія памерлі. Лакалізацыя атрымання дароў ад гаспадара на двары канкрэтнай сям’і сімвалічна ўказвала на пэўны патрылінейны род. Дары, прызначаныя Кўсту, прымала абрадавая група, а не Куст. Цырымонія паўтаралася на дварах іншых гаспадароў. Па заканчэнні абраду зеляніну з жанчыны здымалі. Абрад заканчваўся калектыўным застоллем¹.

Для даследавання заходнепалескага абраду Куст важнае значэнне мелі працы польскіх даследчыкаў. Першыя звесткі аб гэтым абрадзе, які праводзіўся на Зялёных Святкі, прыведзены ў працы *Gry i zabawy* Лукаша Галамбёўскага (1831). У сярэдзіне XIX стагоддзя Рамуальд Зянькевіч апублікаваў 21 кўставую песню і прывёў кароткае апісанне абраду “Ваджэнне Кўста” на Піншчыне. Сярод даследчыкаў, якія апублікавалі звесткі аб абрадзе “ваджэнне Кўста”, былі Пятро Бяссонаў (1871), Дзмітры Булгакоўскі (1890), Мітрафан Доўнар-Запольскі (1895).

У 60-я гады XX стагоддзя лічылася, што абрад Куст у жывым бытаванні ўжо не захаваўся. Але гэта аказалася не так. У першай палове 70-х гадоў мінулага стагоддзя спачатку на тэрыторыі Украіны, а затым і ў Беларусі былі зафіксаваныя адзінкавыя выпадкі захаваўшага абраду. Даследаванне абраду “ваджэнне Кўста” было праведзена ў 90-я гады XX стагоддзя В. Шарай. У часе палявых даследаванняў па спецыяльна распрацаванай праграме была атрыманая інфармацыя аб абрадзе “ваджэнне Кўста” ў 55 населеных пунктах, у тым ліку 44 населеных пунктах Беларусі і 11 – на Украіне².

У выніку даследавання былі вызначаны сучасныя межы арэала заходнепалескага абраду Куст, атрыманы найбольш поўныя якасны масіў дадзеных аб абрадзе, што стала надзейнай асновай для наступных навуковых абагульненняў. Новыя дадзеныя дазволілі зрабіць выснову аб вызначальным значэнні ў абрадзе ідэі культу роду³. Паказана, што ў арэале абраду для ўдзельнікаў абраду *куст* – гэта не расліна⁴.

На аснове праведзенага даследавання даказана, што гіпотэза пра сувязь абраду Куст з магіяй выклікання дажджу не пацвярджаецца⁵.

¹ В.М. Шарая, *Абрад “ваджэнне Кўста”: функцыянальная прырода, аксіялогія, трансфармацыя* [у:] *Нарысы гісторыі культуры Беларусі ў 4 тамах*, т. 3: *Культура сяла XIV – пачатку XX ст.*, кн. 2: *Духовная культура, навук. рэд. А.І. Лакотка*, Мінск 2016, с. 196–227.

² О.Н. Шарая, *Западнополесский обряд “вождение Кўста” как социокультурный феномен и проблемы его изучения*, с. 41–42; В.М. Шарая, *Абрад “ваджэнне Кўста”: функцыянальная прырода, аксіялогія, трансфармацыя...*, с. 204–205.

³ В.М. Шарая, *Семантыка абраду “ваджэнне Кўста”*, “Весці АН Беларусі, сер. гуманіт. навук” 1996, № 4, с. 72–76; О.Н. Шарая, *Ценностно-нормативная...*, с. 120–122.

⁴ О. Шарая, *Ценностно-нормативная...*, с. 114–118; О.Н. Шарая, *Западнополесский обряд “вождение Кўста” как социокультурный феномен...*, с. 43; В.М. Шарая, *Абрад “ваджэнне Кўста”: функцыянальная прырода, аксіялогія, трансфармацыя*, с. 205.

⁵ О. Шарая, *Ценностно-нормативная...*, с. 143–144; О.Н. Шарая, *Западнополесский обряд “вождение Кўста” как социокультурный феномен...*, с. 62–63.

У публікацыях з 2014 па 2017 гг. даказаная беспадстаўнасць выкарыстання недакладных дадзеных, так званых “куставых фіксацый” для вывучэння абраду Куст і вызначэння яго функцыянальных асаблівасцей¹.

Распаўсюджванне ў мінулым патрылінейна-комплексных сем’яў было вызначальным фактарам, які спрыяў захаванню абрадаў ушанавання продкаў у беларусаў². На змяненне канкрэтных форм абрадаў ушанавання продкаў вялікае значэнне аказала прыняцце хрысціянства, а таксама змяненне гістарычных структур сям’і і роднасці. Культ продкаў адносіцца да такога тыпу рэлігіі, у якой існуе відавочная адпаведнасць сацыяльнай структуры. Такой гістарычнай форме патрылінейна-комплекснай сям’і як дворышча, якая да XVI ст. была распаўсюджаная ў Вялікім Княстве Літоўскім, адпавядалі гістарычна складзеныя ў традыцыйнай культуры практыкі культу продкаў.

Дворышчу, як гістарычнай форме сацыяльнай арганізацыі, арганічна адпавядаў абрад “ваджэнне Куста”. У патрылінейна-комплексных сем’ях культ продкаў быў звязаны з раўнапраўным мужчынскім спадкаемствам. Характэрна, што дворышчнае землеўладанне на пачатку было землеўладаннем родзічаў, што вялі самастойна сваю патрыярхальную гаспадарку і лічылі сябе ўласнікамі зямлі, якую яны апрацоўвалі³. На змяненне гістарычна складзеных архаічных сямейных структур і сістэм роднасці ў межах шырокіх тэрыторый, якія займала Вялікае Княства Літоўскае ва Усходняй Еўропе ў XVI ст., вырашальны ўплыў аказала Аграрная рэформа караля Жыгімонта Аўгуста (прыняцце “Уставы на валокі”, 1557). Яна прывяла да ўвядзення канстытуцыі надзелаў *Hufenverfassung*.

У новых сацыяльна-гістарычных умовах дамінавальнай формай паселішча стала вёска. Нягледзячы на тое, што першапачатковая сацыяльная аснова, якая спараджала культ продкаў, распалася, родавая свядомасць, заснаваная на такой ідэалогіі, яшчэ доўга праяўляла сваю жыццяздольнасць, што садзейнічала кансервацыі архаічных вераванняў. Абрады ўшанавання продкаў захаваліся ў агульна пашыранай для беларускага праваслаўнага насельніцтва форме сямейна-родавага абраду Дзяды. Штогод абрад спраўляўся ў хаце напярэдадні некаторых праваслаўных святаў. Абрад выконваўся ў хаце ў другой палове дня, у той час як характэрнай рысай першай паловы дня былі абходы дамоў старцамі

¹ В.М. Шарая, *Аўтэнтычная духоўная культура беларусаў* [у:] *Першы міжнародны навуковы кангрэс беларускай культуры: сучасныя праблемы даследавання: зборнік матэрыялаў* (Мінск, Беларусь, 5–6 мая 2016 г.), гал. рэд. А.І. Лакотка, Мінск 2016, с. 564–566; О.Н. Шарая, *Проблемы методологии и достоверности данных при картографировании так называемых “кустовых фиксаций”* [у:] *Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі*, навук. рэд. А.І. Лакотка, вып. 22, Мінск 2017, с. 407–413.

² O. Scharaja, *Der Ahnenkult...*, s. 98.

³ А.Я. Ефименко, *Дворищное землевладение в южной Руси*, “Русская мысль” 1892, № 4–5, с. 171.

з памінальнымі малітвамі. Пры захаванні архаічнай сутнасці абраду, які спраўляўся ў хаце, у ім значнае месца мелі хрысціянскія элементы, асабліва ў пачатковай частцы абрадавай цырымоніі – іконы, хрысціянскія малітвы, запаленая свечка. Але лейтматывам абраду, яго архаічнай і самай значнай часткай было рытуальнае запрашэнне душ памерлых сямейна-родавых продкаў, якіх называлі *дзяды*, у хату на ўрачыстую абрадавую вячэру, што ў рытуальным плане азначала сімвалічнае ахвярапрынашэнне родавым продкам. У светаўспрыманні членаў родавай супольнасці род разглядаўся складзеным з дзвюх частак – жывых і памерлых родзічаў, што знайшло адлюстраванне ў каляндарных абрадах ушанавання продкаў.

Volha Sharaya

The Calendar Rituals of Ancestor Veneration in the Traditional Culture of Belarusians: Research Problems and Perspectives

A b s t r a c t

The analysis of scientific approaches in the research of the calendar rituals of ancestor veneration in the traditional culture of Belarusians is presented. Features of such rituals as “Dziady” and “vozhdniya Kústa” are considered. It is shown that since the end of the 90s of the 20th century the study of rituals of ancestor veneration has begun to be considered as an independent direction of scientific research. It is concluded that the calendar rituals of ancestor veneration are related to the peculiarities of historical family forms and kinship systems of Belarusians.